

2008 Küresel Krizi ve Seçilmiş Avrasya Ekonomilerine Etkileri: Azerbaycan ve Kazakistan Örneği*

Lutfiye ÖZDEMİR**

“Böylesi küresel bir kriz, ancak yüzyılda bir görülür”

Alan Greenspan

Özet

2008 küresel krizi dünyanın pek çok ekonomisini olumsuz yönde etkilemiştir. Bu krizin Avrasya ekonomilerine de olumsuz yansımaları sözkonusu olmuştur. Bu bağlamda araştırmanın amacı, 2008 küresel krizinin seçilmiş Avrasya ekonomileri olarak Azerbaycan ve Kazakistan ülkeleri üzerindeki etkilerini araştırmaktır. Bu amaçla Azerbaycan ve Kazakistan ekonomilerinin sektörel dağılımları ve bu krizin sektörler üzerindeki etkileri incelenmiştir. Ardından ekonomilerin kriz dönemindeki büyüme eğilimleri, işsizlik ve enflasyon oranları, ihracattaki değişim, cari işlemler dengesi ve yabancı sermaye yatırımları araştırılmıştır. Sonuç olarak Azerbaycan ve Kazakistan ekonomileri küresel krizden petrol gelirlerindeki düşme nedeniyle etkilenmişlerdir.

Anahtar Kelimeler: 2008 Küresel İktisadi Krizi, Avrasya Ekonomileri, Azerbaycan, Kazakistan

2008 Global Crisis and Effects on Selected Eurasian Economies: Case of Azerbaijan and Kazakhstan

Abstract

2008 global crisis had negatively affected many economies in the world. Also, the negative effects of the crisis reflected on the Eurasia economies. In this context, the purpose of the research is to investigate the effects on Azerbaijan and Kazakhstan economies of the 2008 global crisis as the selected Eurasian countries. Therefore, it was firstly examined the sectoral distribution of Azerbaijan and Kazakhstan economies, and the impacts of the crisis on sectors. Then it was in-

* Bu çalışmanın ilk şekli, 20-21 Aralık 2013 tarihinde Bakü, Azerbaycan'da gerçekleştirilen II. Avrasya Sosyal Bilimler Form'unda sunulmuştur.

** Doç. Dr., İnönü Üniversitesi, İktisadi ve İdari Bilimler Fakültesi, İşletme Bölümü

investigated growth trend, unemployment, inflation rates, changes in exports, the current account balance, and foreign capital investment of the economies during the crisis period. In conclusion Azerbaijan and Kazakhstan economies were affected due to low oil revenues by the global crisis.

Key Words: 2008 Global Crisis, Eurasian Economies, Azerbaijan, Kazakhstan

1. GİRİŞ

Küreselleşen dünyada herhangi bir ülkede ortaya çıkan krizin başka ülkeleri de krize götürdüğü görülebilmektedir. Krizin başladığı ülkenin dünya ekonomisindeki ağırlığı ne kadar fazlaysa, krizin dış etkilerinin o kadar büyük olduğu söylenebilir¹. Bu nedenle krizlerin henüz ortaya çıkmadan öngörülebilmesi, tüm ekonomiler için önemlidir. Çünkü krizler, toplumun tüm kesimini -hükümetleri, kurumları, kuruluşları, işletmeleri, bankaları, aileleri, bireyleri- olumsuz etkileyebilmektedir.

1990'lı yıllardan bu yana yaşanan çok sayıda finansal kriz dünya ekonomisinde iz bırakmıştır. 1992/1993 Avrupa Para sistemi krizi ile başlayan on yılda, 1994/1995 yıllarında Meksika'da "tekila" krizi, 1997/1998 yıllarında Asya'da, 1998 yılında Rusya'da ve ardından 1998/1999 yıllarında Brezilya'da, 2001 yılında ise Türkiye'de ciddi finansal krizler yaşanmıştır. Son olarak 2008 yılı Eylül ayında etkileri hissedilmeye başlanan ABD mortgage sistemindeki aksaklıkların başlattığı ve tüm dünya ekonomisini etkisini altına alan bir kriz yaşanmıştır. Türü her ne olursa olsun, yaşanan krizlerin sosyal, siyasi, ulusal ve uluslararası boyutları bulunmaktadır. Bazen uluslararası çıkar çevrelerinin etkileri, bazen kredi derecelendirme kuruluşlarının verecekleri not bazen de yürütme gücünü elinde bulduranların söyleyecekleri bir söz piyasaların dengesini bozabilmektedir. Böyle bir ortamla karşılaşıldığında, makro ekonomik dengeleri kontrol edebilmek güçleşmektedir. Geçmiş krizlere bakıldığında, bu krizlerin etkileri birbirine benzemesine rağmen, tam olarak aynı sonuçları ve etkileri doğurduğu söylenemez. Bu bağlamda 2008 küresel krizini diğer krizlerle karşılaştırdığımızda: Kibar'a göre 2008 küresel krizini diğer krizlerden ayıran en önemli özellik, krizin gelişmekte olan ülkelerin yapısal sorunlarının sürdürülemez boyut almasından çok, gelişmekte olan ülkelerin dışına çıkması ve tüm ülkeleri etkisi altına almasıdır². ABD'nin mortgage piyasalarında başlayıp küreselleşmenin de etkisiyle tüm dünyaya yayılan 2008 krizi, büyük buhrandan farklı olarak dünyada yaşanmış ilk küresel nitelikli kriz olarak ifade edilebilir. Büyük buhranda gerekli ve yeterli önlemler alınmadığı için piyasalar şimdiki gibi koordineli olmamasına rağmen piyasaları derinden etkilemiştir. 2008 krizinde ise alınan bütün önlemlere rağmen tüm dünya 2008 krizinden etkilenmiştir. Dolayısıyla büyük buhran döneminde gerekli tedbirler

1 Erdal Türkkan, 'Ekonomik Kriz ve Güven Faktörü,' içinde Halil Seyitoğlu ve Rifat Yıldız (der.) Ekonomik Kriz Öncesi Erken Uyarı Sistemleri, (İstanbul: Arıkan Basım Yayım Dağıtım Ltd. Şti., 2006), s. 92-10.

2 Ali Kibar, 'Küresel Mali Kriz ve Para Politikası Konferansı', http://eaf.ku.edu.tr/sites/eaf.ku.edu.tr/files/desifre_17122008.pdf (Erişim Tarihi: 21.11.2012).

alınseydi, belki de çöküntü o kadar şiddetli olmayabilecekti³. Eğilmez'e göre ise 2008 krizinin bütün öteki krizlerden farkı, bunun tam anlamıyla bir küresel kriz olması ve dünyadaki bütün ülkeleri etkilemiş olmasıdır. 2008 krizini önceki bütün krizlerden ayırıp onu küresel kriz konumuna getiren şey, sermaye hareketlerinin serbest bırakılmış olmasıdır. Sermaye hareketleri önceki krizlerin hiçbirinde bu çapta serbest ve yaygın değildi⁴.

Bu çalışmanın amacı, 2008 küresel krizinin seçilmiş Avrasya ülkeleri olarak Azerbaycan ve Kazakistan ekonomileri üzerindeki etkilerini araştırmaktır. Bu amaçla, öncelikle 2008 küresel krizi ele alınmış, ardından bu krizin dünya ekonomileri üzerindeki etkileri incelenerek seçilmiş Avrasya ekonomileri değerlendirilmiştir. Örneklem olarak Azerbaycan ve Kazakistan ekonomilerinin seçilmesinin nedeni, adı geçen ülkelerin doğal kaynak zengini ekonomiler olmaları, ihracatlarının önemli ölçüde bu kaynaklara dayalı olması ve dolayısıyla krizin yansımalarının diğer ülkelere göre daha önemli olmasıdır. Bu bağlamda 2008 küresel krizinin seçilmiş Avrasya ülkeleri olarak Azerbaycan ve Kazakistan ekonomilerine etkileri; sektörlerdeki, ülkelerin büyüme eğilimlerindeki, işsizlik ve enflasyon oranlarındaki, ihracattaki, cari işlemler dengesindeki, yabancı sermaye yatırımlarındaki ve petrol fiyatlarındaki değişimler bağlamında değerlendirilmiştir.

2. KRİZ KAVRAMI

Etimolojik kökeni Latince'ye ve Yunanca'ya dayanan kriz sözcüğü birçok alanda farklı anlamlarda kullanılmaktadır⁵. Türk Dil Kurumu Sözlüğü'nde kriz "bir ülkede veya ülkeler arasında toplumun veya bir kuruluşun yaşamında görülen güç dönem, bunalım, buhran"⁶ olarak tanımlanmaktadır. Kriz bir sistemin mevcut konumunu ve geleceğini etkileyebilen, hiç beklenmeyen bir anda ortaya çıkan ve genellikle önlem almada geç kalınan olumsuz bir durumdur. Ekonomi açısından kriz de bir ülkede beklenmedik şekilde, yetersiz ya da yanlış yönetsel tercihlerle belirli bir dönemde ortaya çıkan ekonomik buhranlar olarak tanımlanabilir. Eğilmez'e göre ekonomik kriz, tüketici talebindeki ve işletmelerin yatırımlarındaki büyük düşüş, yüksek oranlı işsizlik ve dolayısıyla yaşam standartlarının düşmesi biçiminde ortaya çıkabilir. Ekonomik krizler genellikle finansal piyasalardaki belirsizlikler ve hisse senedi fiyatlarındaki düşüşler ve yerli paranın değerinin yabancı paralara göre düşmesi, iflaslar, üretimde hızlı bir daralma, işsizlik oranında ani bir artış, ücretlerde gerileme, fiyatlarda ani bir düşme, banka çöktüşleri, borsa-

3 Sadettin Paksoy, Yusuf Ekrem Akbaş ve Mehmet Şentürk, '1929 Dünya İktisadi Buhranı ve 2008 Küresel Finans Krizi: Devletçilik Prensibi Açısından Bir Değerlendirme,' içinde İrfan Kalaycı (der.) Halil Seyidoğlu'na Armağan Finansal Kriz Yazıları, (Ankara: Nobel Yayınevi, 2010), s. 389-07.

4 Mahfi Eğilmez, Küresel Finans Krizi Piyasa Sisteminin Eleştirisi, (İstanbul: Remzi Kitabevi, 2009), s. 69.

5 Mehmet Şentürk ve İ. Halil Ekşi, 'Üçüz Açıklar ve Finansal Krizler: Türkiye Deneyimi,' içinde İrfan Kalaycı (der.) Halil Seyidoğlu'na Armağan Finansal Kriz Yazıları, (Ankara: Nobel Yayınevi, 2010), s. 335-59.

6 TDK, <http://tdkterim.gov.tr/bts/> (Erişim Tarihi: 18.12.2013).

da çöküş şeklinde görülebilir. Ayrıca reel kesimden kaynaklanıp finansal kesimi vurabilir⁷. Küresel ekonomide kriz ise uluslararası ekonomide aniden ve beklenmedik bir şekilde ortaya çıkan olayların makro açıdan ülke ekonomisini, mikro açıdan ise şirketleri ciddi şekilde sarsabilecek sonuçlar ortaya çıkarmasıdır⁸.

3. 2008 KÜRESEL KRİZİ

2007 yılının ortalarında başlayan ve 2008 yılında G. W. Bush tarafından ABD'de ortaya çıktığı ilan edilen kriz, küresel bir nitelik taşımaktadır: Çünkü 2008 yılının Eylül ayında patlak veren ve daha sonra tüm dünyaya yayılan ABD kökenli küresel kriz, başlangıçta konut piyasasında etkisini göstermiş, daha sonra da tüm piyasalara yayılmıştır. Mortgage -ipotekli konut kredisi- piyasasında⁹ yaşanan kriz giderek derinleşmiş ve türev araçlar¹⁰ vasıtasıyla gelişmiş ve gelişmekte olan çoğu ülke ekonomisini etkisi altına almıştır. Bu krizin gelişimi incelendiğinde, 2008 küresel krizinin temelini 2000 yılının sonlarında atıldığı söylenebilir. Çünkü ABD ekonomisi 2000 yılından başlayarak 2001 yılından itibaren durgunluğa girmiştir. ABD Merkez Bankası, durgunlukla mücadele edebilmek için faiz oranlarını sert bir şekilde düşürmüş, düşen faiz oranları ipotekli konut kredilerini yatırımcılar nezdinde cazip hale getirmiştir¹¹. Bu durum Amerika'da kredi talebinde büyük bir artışa neden olmuştur. ABD'deki bankalar, ekonomiyi inşaat sektörü aracılığıyla canlandırabilmek için ödeme gücü düşük kişilere ve kurumlara da mortgage kredisi kullanırmışlardır. Aslında mortgage kredileri başlangıçta maddi durumları iyi olan müşterilere verilmiştir. Bu müşteriler, yeterli gelire ve iyi kredi notuna sahip kişilerdir. Bu kişilere verilen kredilere prime mortgage kredileri denir. Daha sonraki yıllarda, alım gücü çok iyi olmayan müşterilere de kredi vermeye başlanmıştır. Subprime müşteri denen bu kişiler, düşük gelir gruplarına aittir; bu kişilerin hem gelir durumları iyi değil hem de kredi kapatma alışkanlıkları yoktur. Bu nedenle, prime müşterilerin alabildiğinden daha az kredi alabilirler ve onlardan daha yüksek faiz öderler. Bu müşterilere verilen kredilere de subprime mortgage kredileri (eşikaltı kredileri) denir^{12, 13}.

Subprime grubuna açılan kredilere çoğunlukla ilk 2 yılı sabit faiz ödemeli, geri kalan yıllarda ise piyasa faiz oranlarına endeksli değişken faizler uygulanmıştır. Durum böyle olduğunda, 2004 yılından 2006 yılına kadar geçen dönemde ABD faiz oranlarının %1.5'lardan %5'e doğru hareketlenmesi, kredi kullanan subprime grubunu etkilememiştir. Ancak, 2006 yılının sonlarından itibaren alınan kredile-

7 Mahfi Eğilmez, a.g.e, s. 48.

8 Mayıs Əzizov, 'Küresel Krizler ve Kriz Döneminde Para Politikasının Kullanımı', Journal of Azerbaijani Studies, 2010, s. 432-43.

9 Korkut Boratav, Bir Krizin Kısa Hikayesi, (Ankara: Arkadaş Yayınevi, 2009a), s. 147.

10 Mahfi Eğilmez, a.g.e., s. 102.

11 Gonca Atıcı ve Güner Gürsoy, 'Uluslararası Finansal Krizler ve Türk Bankacılık Sektörü,' içinde İrfan Kalaycı (der.) Halil Seyidoğlu'na Armağan Finansal Kriz Yazıları, (Ankara: Nobel Yayınevi, 2010), s. 255-71.

12 Sudi Apak ve Ayhan Aytaç, Küresel Krizler (Kronolojik Değerlendirme ve Analiz), (İstanbul: Avcıol Basım Yayın, 2009), s.207.

13 Richard A. Posner, Kapitalizmin Çöküşü, (Çev. N. İ. Ateş), (Ankara : Bizim Kitaplar, 2009).

rin yapısı sabitten değişkene dönünce ve kişilerin gelirleri de aynı dönem içerisinde artmayınca, kredi geri ödemelerinde zorluklar ortaya çıkmıştır¹⁴.

Gerek maddi durumu iyi olan müşteriler gerekse alım gücü düşük olan müşteriler tarafından kullanılan kredi miktarındaki artışlar, emlak fiyatlarını yükseltmiş, yükselen emlak fiyatları da yeni kredilerin alınabilmesini mümkün kılmıştır^{15**}. Ayrıca düşük gelir gruplarına dönük ipotekli konut kredileri menkul kıymetleştirilerek^{16***} tekrar tekrar pazarlanmış ve küresel finans sisteminde bu tarzdaki türev ürünlerin işlem hacmi hızla artmıştır. Sonuçta aşırı risk ve vade uyumsuzlukları ortamında konut fiyatları balonu oluşmuştur. Bu gelişmeler, FED'in (ABD Merkez Bankası) enflasyonist baskıları kontrol altına alabilmek için faiz artırımına gitmesi¹⁷ ile tersine dönmüştür. FED'in yeni politikası sonrası, faizler artarken konut fiyatları düşmeye başlamış, mortgage kredileri alan düşük gelir grubundaki insanlar, vadesi gelen kredi borçlarını ödeyememe sorunu ile karşılaşmaya başlamışlardır¹⁸. Bunun yanında verilen konut kredilerinin geri ödenmesinde yaşanan sorunlar¹⁹, ipotek karşılığı kredi veren finansman kurumlarının zarar etmesine neden olmuştur²⁰. Araştırma yapılmadan sorumsuzca dağıtılan bu krediler, ABD'de mortgage krizine dönüşmüş ve 2008 yılı itibarıyla tüm ülkelere yayılmıştır.

Öte yandan 2008 yılı ilk çeyreğinde dünyanın ekonomik gündeminde hızla artan gıda ve enerji fiyatlarının yaratabileceği olası enflasyonist etkiler bulunmaktaydı ve 2008 yılının son çeyreğinde bir finansal krizin ortaya çıkabileceği genel olarak öngörülmemekteydi. Ancak ABD'nin büyük yatırım bankalarından biri olan ve iflas durumunda bulunan Bear Stearns'ün²¹ 16 Mart 2008 tarihinde FED ile ABD Hazine Bakanlığı arasında yapılan bir işbirliği ile JP Morgan Chase'e satılması, bir kriz işaretiydi ve gündemi değiştiren bir olaydı²². Bu büyük yatırım bankası

14 Esfender Korkmaz ve Arzu Tay, 'Küresel Kriz, Türkiye'ye Etkileri ve Çözüm Önerileri', Kafkas Üniversitesi İİBF Dergisi, Cilt. 2, Sayı. 1, 2011, s. 111-35.

15 ** Emlak fiyatları arttığında, kendilerini daha zengin hisseden emlak sahipleri borçlanarak harcamalarını artırmışlar; bu, ekonomiye canlılık kazandırmış ve emlak fiyatları daha da artmıştır. Emlak fiyatları arttıkça emlak talebi de artmış, bu defa emlakla dayalı kağıtlarla yapılan finansal işlemler büyüdükçe büyümüştür. Yatırım yapmak amacıyla herkes, ikinci veya üçüncü defa gayrimenkul satın almışlardır. Bu alımların altında yatan varsayım, gayrimenkullerin gelecekte daha yüksek bir fiyatla satılabileceği düşüncesiydi. Bu varsayımın gerçek olmayacağı anlaşıldığında, fiyatlar düşmeye ve balon sönmeye başlamıştır.

16 *** Menkul kıymetleştirme, likit olmayan aktiflerin ihraç edilebilecek ve sermaye piyasalarında alım satım yapılabilecek menkul kıymete dönüştürülmesidir.

17 Sudi Apak ve Ayhan Aytac, a.g.e., s. 140, 207.

18 Adem Üzümcü ve Mehmet Dikkaya, 'Küresel Finans Krizinin Türkiye'nin Dış Ticareti Üzerindeki Etkileri: 2001 Krizi ile Bir Karşılaştırma,' içinde İrfan Kalaycı (der.) Halil Seyidoğlu'na Armağan Finansal Kriz Yazıları, (Ankara: Nobel Yayınevi, 2010), s. 273-13.

19 Aşlı Afşar, Global Kriz ve Türkiye Konut Piyasasına Etkileri, (Eskişehir: Anadolu Üniversitesi Yayını, 2011), s. 43.

20 Nadir Eroğlu ve İlhan Eroğlu, '2008 Küresel Finans Krizi Çerçevesinde Türkiye Cumhuriyet Merkez Bankası'nın Kriz Yönetimi ve Çıkış Stratejisi,' içinde İrfan Kalaycı (der.) Halil Seyidoğlu'na Armağan Finansal Kriz Yazıları, (Ankara: Nobel Yayınevi, 2010), s. 233-53.

21 Sudi Apak ve Ayhan Aytac, a.g.e., s. 213.

22 Yener Coşkun, 'DODD-Frank Street Reformu ve Tüketicinin Korunması Yasası Kapsamında Sistemik Risk Yönetimi ve Düzenleme İlişkisi,' içinde İrfan Kalaycı (der.) Halil Seyidoğlu'na Armağan Finansal Kriz Yazıları, (Ankara: Nobel Yayınevi, 2010), s. 73-14.

nın konut kredileri başta olmak üzere verdiği kredilerle ilgili sıkıntısı nedeniyle bir bakıma çok ucuz fiyatla satılarak batmaktan kurtarılması sonrasında konut kredisi alanların borcunu vadesinde ödememe oranları artmış ve konut haciz süreci başlamıştır. Bu ortamda bu tür kredileri sağlayan yatırım bankalarının bilançoları bozulmuş ve “subprime mortgage paniği” ortaya çıkmıştır. Bununla birlikte asıl sorun, 7 Eylül 2008’de Fannie Mae ve Freddie Mac gibi iki federal dev mortgage kredisi kuruluşu kurtarılırken olası ahlaki tehlike nedeniyle Lehman Brothers’in iflası²³ ile anlaşılmıştır. Lehman Brothers’in iflasıyla para piyasaları ve gelişmiş ülkelerin bankacılık sektörü aniden çökmüştür²⁴. Ardından dünyanın en büyük sigorta şirketi AIG’nin (American International Group) hisse senetleri 16 Eylül 2008’de %60 oranında değer kaybetmiş ve ahlaki tehlikeden kaçınılırken küresel finans piyasalarında güvensizlik sorunu derinleşmiştir²⁵. Bu ortamda likitide desteği ile AIG’nin kurtarılmasına karşın AIG, Lehman Brothers ve zor durumdaki diğer ABD bankalarıyla ilgisi olan Avrupa bankalarından başlayarak krizin Avrupa ülkelerine ve dünyaya yayılmasına engel olunamamış ve kriz küresel hale gelmiştir.

ABD’deki bu finansal krizin ana sorumlusu sadece disiplinsiz piyasalar ve şirketlerin aşırı kar elde etme isteği²⁶ değildir. Birleşik Devletlerin uyguladığı ekonomi politikaları da krizin ortaya çıkmasına yol açmıştır. Amerika’nın dış politikasındaki tutarsızlık ve dünyanın lideri rolünü üstlenmesinin getirdiği yüksek askeri harcamalar, devletin aşırı harcamalar yapmasına ve dolayısıyla sürekli bütçe açığı vermesine neden olmuştur²⁷. Çünkü ABD 1950 yılında harcanabilir gelirinin %9’unu tasarrufa ayırırken^{28,29} 2008 yılında bu oran sifıra yakın gerçekleşmiştir. ABD, vergileme veya aza indirmekte zorlanmaya başlamıştır. Bunların dışında genel olarak mortgage krizinin nedenleri; mortgage kredilerinin yapısının bozulması, faiz yapısının uyumsuzlaşması, konut fiyatlarındaki balon artışlar, menkul fiyatlarının fonlanmasında yaşanan sıkışıklık, kredi türev piyasalarının genişlemesi ve kredi derecelendirme sürecindeki sorunlar olarak sayılabilir.

Bunların dışında ABD’deki tüketicilerin devamlı ve gittikçe daha fazla harcama yapma eğilimlerinin krizi tetiklediği söylenebilir. Bu yüzden faizler düşük tutulmuş ve krediler bollaştırılıp ucuzlatılmıştır. Bu durumu farkedenden vatandaşlar, ucuz para bol kredi imkanlarından yararlanarak karşılayabileceklerinden daha

23 Dina Çakmur Yıldız ve Ayşe Gül Bölükbaşı, ‘Finansal Kriz Sürecinde Elektrik Arzındaki Değişimin Panel Veri Analizi ile OECD Ülkeleri İçin Araştırılması,’ içinde İrfan Kalaycı (der.) Halil Seyidoğlu’na Armağan Finansal Kriz Yazıları, (Ankara: Nobel Yayınevi, 2010), s. 55-72.

24 A. Levent Alkan, Küresel Sistemik Krizin Anatomisi, (İstanbul: Scala Yayıncılık, 2009), s. 44.

25 Mükerrrem Hiç, Küresel Ekonomik Kriz ve Türkiye, (İstanbul: Beykent Üniversitesi Yayınevi, 2009), s. 6.

26 Yener Coşkun, a.g.e., s. 73-14.

27 İrfan Kalaycı, Barış Aytekin ve Berna Balcı İzgi, ‘Krizin İktisadi-İktisadın Krizi,’ içinde İrfan Kalaycı (der.) Halil Seyidoğlu’na Armağan Finansal Kriz Yazıları, (Ankara: Nobel Yayınevi, 2010), s. 3-24.

28 İlker Parasız, Finans Krizinin Güven Krizine Dönüşmesi: Küresel Kriz, (Bursa: Ezgi Kitabevi, 2009), s. 84.

29 Korkut Boratav, ‘Bir Çevrimin Yükseliş Aşamasında Türkiye Ekonomisi,’ içinde Nergis Mütevellioğlu ve Sinan Şönmez (der.) Küreselleşme, Kriz ve Türkiye’de Neoliberal Dönüşüm, (İstanbul: İstanbul Bilgi Üniversitesi Yayınları, 2009b), s. 1-24.

fazla harcama yapmayı öğrenmişler ve zamanla bu davranış kurtulması zor bir alışkanlık haline gelmiştir. Hemen herkes bunu sürdürülebilmek için kredi kuruluşlarına borçlanmıştır. Böylece her Amerikalı sırtında bir borç yüküyle gezer hale gelmiştir. ABD yıllardır sorun olmaz düşüncesine borç açığını önemsememiştir. ABD hükümetleri ekonomik yaşamın kanunlarına tabi olmak yerine kredi kuruluşlarına garantiler vermişlerdir. Böyle olunca bu kuruluşlar hem suni şekilde büyümüşler hem de gerek müşterileri gerekse kendileri rasyonel ve hesaplı iktisadi davranıştan uzaklaşmışlardır. Konut sektöründe balonlar oluşmuştur. ABD'nin bu ekonomik politikaları ülkede reel ekonomide sorunlar yaratmıştır. Reel ekonomideki problemler asıl sorun olmakla birlikte, bu sorunu algılamak ve çözüm bulmak için gereken çabalar gösterilmemiştir. Kredi kuruluşları bir süre sonra müşterilerinin yüksek risk sınırına ulaştığını görünce frene basmak zorunda kalmıştır, ancak bu durum krizin doğmasını engelleyememiştir³⁰. Krize bağlı olarak ülke ekonomilerinde daralma başlamış, sanayi üretimi, istihdam ve dış ticaret gerilemeye başlamıştır.

2008'in son çeyreğinde iktisadi faaliyetler küresel ölçekte yavaşlamış ve özellikle gelişmiş ülkelerde büyüme oranları belirgin şekilde düşmüştür. Bu ortamda küresel ölçekte faaliyet gösteren yatırımcılar, gelişmekte olan ülkelerin ihracatlarının düşüşüyle birlikte düşük ekonomik büyüme periyoduna girmişler, sonuçta dünya üretimi ve dış ticareti daralırken küresel işsizlik oranları yükselmiştir³¹.

Amerika'da paniği önleyebilmek amacıyla kamu sektörü önlemler almaya başlamıştır. Ancak, ABD başta olmak üzere diğer gelişmiş ülke Merkez Bankaları piyasaları desteklemesine karşın kriz önlenememiştir. Bu kapsamda Amerika'nın ipotekli emlak kredisi veren Freddie Mae ve Freddie Mac bankaları devletleştirilmiştir. ABD, mortgage krizini yönetim sürecinde uyguladığı sıkı para politikası ile faiz oranlarını artırmış ve piyasaya likidite desteği sağlamıştır. Bunun yanında ABD maliye politikası kapsamında genişletici maliye politikası uygulaması ile 150 milyar tutarında büyüme paketi ile tüketicilere satın alma gücü sağlamış ve yatırımcılara yeni yatırım imkanı sunabilmek amacıyla vergi düzenlemeleri getirmiştir^{32, 33}.

Finans kökenli olarak ortaya çıkmış olan kriz, gelişmiş ülkeler dışında dış ekonomik bağımlık ve küresel dünya ağı oluşumu nedeniyle hızlı bir şekilde gelişmekte olan ülkelere de yayılmıştır. Etkileri ise yıkıcı olmuştur. Birçok gelişmekte olan ülkede ulusal para değer kaybetmiş, dış borçların ödenmesinde sorunlar oluşmuş, kredi notlarının düşmesiyle yabancı sermaye yatırımlarında önemli dü-

30 Sadettin Paksoy, Yusuf Ekrem Akbaş ve Mehmet Şentürk, a.g.e., s. 389-07.

31 Adem Üzümcü ve Mehmet Dikkaya, a.g.e., s. 273-13.

32 Melike Atay, 'Küresel Krizde Kriz Erken Uyarı Sinyalleri Olarak Uluslararası Sermaye Hareketleri: Türkiye Örneği,' içinde İrfan Kalaycı (der.) Halil Seyidoğlu'na Armağan Finansal Kriz Yazıları, (Ankara: Nobel Yayınevi, 2010), s. 361-85.

33 Cihan Bulut ve Ayhan Güney, "Global Finansal Krizin Sebepleri, Çıkış Yolları ve Azerbaycan Ekonomisi Üzerindeki Etkileri", (Tebliğ, The Reasons of the Global Financial Crisis, the Way out of a Situation and the Effects on Azerbaijan Economy III. International Congress on Caucasus, 2010), Available at SSRN: <http://ssrn.com/abstract=2229813> or <http://dx.doi.org/10.2139/ssrn.2229813> (Erişim Tarihi: 17 Aralık 2013).

şüşler yaşanmıştır. Yatırımların azalması ve birçok güçlü şirketin iflas etmesi ya da maliyetleri düşürmek amacıyla işgücünde kısıtlama yapması, küresel krizin dünyaya bırakacağı işsizlik mirası sonucunu doğurmuştur. Dünya ekonomisinde makro ekonomik değişkenlerin başında gelen üretim, istihdam ve dış ticaret değişkenlerinde olumsuz etkiler gözlenmiştir³⁴.

AB ekonomisini derinden sarsan finansal krizin yayılması üç kanaldan gerçekleşmiştir³⁵.

- 1. Finans Kanalı:** Kriz nedeniyle yaşanan kayıplar, başlangıçta ABD'de gerçekleşse de Avrupa'da, özellikle İngiltere ve Euro bölgesinde bankaların kayıpları ABD'deki kayıpları aşmıştır. Bankaların kredi limitlerini sınırlaması ve özellikle gelişen Avrupa ülkelerinde daralan finansman imkanları, krizin büyümesine yol açmıştır.
- 2. İç Talep Kanalı:** Borç verme standartlarının katılaşması ve varlık fiyatlarının düşmesi, hanehalkının varlıklarının azalmasına ve tasarrufların yükselemesine yol açmıştır. Buna bağlı olarak dayanıklı tüketim mallarına olan talebin ve konut yatırımlarının azalması, toplam talepte daralmaya sebep olmuştur.
- 3. Küresel Ticaret (Dış Talep) Kanalı:** 2008 yılının son çeyreğinde dünya ticareti, yatırımların ve dayanıklı tüketim mallarına olan talebin azalması nedeniyle önemli ölçüde daralmıştır. Tahmin edilenden daha derin olan bu daralmanın temel nedenleri; sermaye yoğun mallara olan talebin zayıflaması, ticaretin finansmanının sağlanamaması ve yavaşlayan ekonomik aktivitenin dünya ticaretine olumsuz etkisinin küreselleşme nedeniyle, çok daha hızlı olmasıdır.

4. 2008 KÜRESEL KRİZİNİN DÜNYA EKONOMİLERİNE ETKİLERİ

2008 küresel krizi dünyada pekçok ülkenin büyüme oranlarının hızla düşmesine yol açmıştır. Bunun yansısı sanayi üretimi, ticaret hacmi ve sabit yatırım harcamaları da büyük ölçüde düşmüştür. Buna bağlı olarak istihdam azalmış, diğer bir ifadeyle işsizlik artmıştır. 2008 küresel krizinin dünya ekonomilerine yansımaları; büyüme oranlarına, yatırımlara, ihracata, enflasyona ve işsizlik oranlarına etkileri bağlamında değerlendirilmektedir.

Küresel krizin reel ekonomiye yansısı nedeniyle tüm dünyada büyüme oranları düşmüştür. 2007 yılının son çeyreğinden itibaren küresel düzeyde düşmeye başlayan büyüme oranları 2008 yılının üçüncü çeyreğinde negatife dönmüş, 2009 yılı ilk çeyreğinde -%6.27'lik küçülme ile dip yapmıştır. Bu daralma gelişmiş

34 Bülent Darıcı, Fatih M. Öcal ve Mete C. Okyar, 'Küresel Finans Krizi Çerçevesinde Üretim ve İstihdam Göstergeleri: Reel Sektör Etkileşimi ve Reel Sektör Öncül Endekslerinin Analizi,' içinde İrfan Kalaycı (der.) Halil Seyidoğlu'na Armağan Finansal Kriz Yazıları, (Ankara: Nobel Yayınevi, 2010), s. 173-08.

35 Bülent Darıcı, Fatih M. Öcal ve Mete C. Okyar, a.g.e., s. 173-08.

ülkelerde -%8.31 iken, yükselen ve gelişmekte olan ekonomilerde -%3.11 olmuştur. Ancak 2009 yılının ikinci çeyreğinden itibaren tüm dünyada bir toparlanma süreci başlamış, büyüme oranları pozitif dönmüştür. 2010 yılının ilk çeyreğinde Asya ülkelerindeki yüksek büyüme oranları nedeniyle, dünya ekonomisi yıllık üzerinden yaklaşık %5 büyüme gerçekleştirmiştir³⁶.

Sanayi üretimi ve mal ihracat endeksine göre, reel ekonomik faaliyetlere ilişkin küresel göstergelerde iyileşmeler görülmektedir. Küresel sanayi üretimi ve mal ticareti, 2009 yılının ikinci yarısından itibaren düzelmeye başlamış, 2010 yılının ilk çeyreğinde de büyümüş ve çift haneli rakamlara ulaşmıştır (2007=100). 2007 yılında %7.2 olan dünya ticaret hacmi, 2008'de %3'e düşmüş, 2009 yılında ise -%14.4 oranında küçülmüştür. 2009 yılının ikinci yarısından itibaren artmaya başlayan dünya ticaret hacmi, 2010 yılında beklenildiği gibi pozitif çıkmış ve ayrıca geçen yılki beklentilerin üzerinde gerçekleşmiştir. IMF'nin Dünya Ekonomik Görünümü yayınından alınan verilere göre 2010 yılında dünya ticaret hacmi, %12.0 dir³⁷. 2009 yılına kadar düşen emtia fiyatları ve petrol fiyatları, tekrar yükselmeye başlamıştır³⁸. Sabit yatırımlar da birçok bölgede büyük ölçüde düşmüştür.

Dünya genelinde yatırımı azalan ülkeler, ticari ve yatırım bankaları ile yakın bağı olan, ihracatı dolaylı olarak düşen ve dolayısıyla finansal krizden doğrudan etkilenen ülkelerdir. Büyük cari açıkları bulunan bazı ülkelerin yatırımlarındaki daralma çok daha fazla olmuştur. 2008 yılının son çeyreğinde yüksek gelirli ülkelerin yatırımı ortalama %4.4 düşmüştür³⁹.

Küresel krizle birlikte işsizlik oranları da büyük ölçüde artmıştır. Küresel ekonomide 2009 yılının ikinci yarısından itibaren büyüme görülmesine karşın, işgücü piyasasındaki iyileşme çok küçük düzeyde kalmıştır. 2004-2005 döneminden itibaren düşen küresel işsizlik oranı, 2008 yılında artmaya başlamış; fakat 2009 yılında işsiz sayısında çok büyük bir artış olduğu görülmüştür⁴⁰. Bölgesel olarak 2008-2009 döneminde işsizlik oranlarındaki en büyük artış %2.3 ile Avrupa Birliği ülkeleri ve diğer gelişmiş ülkelerde görülmüştür. Bu artış, Orta ve Güneydoğu Avrupa'da %2, Latin Amerika ve Karayipler'de %1.2 olmuştur. 2009 yılında küresel işsiz sayısının üçte ikisi de bu üç bölgede bulunmaktadır. Diğer bölgelerde işsizlik oranındaki artış %0.5 gibi düşük düzeyde gerçekleşmiştir. Avrupa Birliği

36 Müslime Narin ve Akın Marşap, "Küresel Kriz Sonrası Türk Cumhuriyetleri Ekonomileri ve Türkiye ile Ticari İlişkileri", (Tebliğ, International Conference on Eurasian Economies, İstanbul, Türkiye, 4-5 Kasım 2010), s. 7.

37 TOBB, 'Ekonomik Rapor', 2010, <http://www.tobb.org.tr/Documents/yayinlar/ekonomikrapor2010.pdf> (Erişim Tarihi: 10.06.2015), s 25.

38 World Bank, 'Global Economic Prospects: Crisis, Finance, and Growth', Published February 2010a, ISBN: 0-8213-8226-8 ISBN-13: 978-0-8213-8226-4 SKU: 18226, http://publications.worldbank.org/ecommerce/catalog/product?item_id=9547035, (Erişim Tarihi: 29.12.2013), s. 17.

39 World Bank, 'Global Economic Prospects Summer', 2010b, Regional Annex, <http://siteresources.worldbank.org/INTGEP2010/Resources/FullReport-GEPSummer2010.pdf>, (Erişim Tarihi: 29.12.2013), s. 27.

40 ILO, 'Global Employment Trends', January 2010, http://www.ilo.org/wcmsp5/groups/public/---ed_emp/---emp_elm/---trends/documents/publication/wcms_120471.pdf, (15.08.2010); Global Employment Trends for Youth, August 2010: Special issue on the impact of the global economic crisis on youth, http://www.ilo.org/wcmsp5/groups/public/---ed_emp/---emp_elm/---trends/documents/publication/wcms_143349.pdf, (Erişim Tarihi: 29.12.2013), s. 9.

ve diğer gelişmiş ülkelerde 2007 yılında %5.7 olan işsizlik oranı, 2008'de %6'ya çıkmıştır⁴¹. Ayrıca küresel krizden önce genç işsizlerin hem sayısı hem de oranı azalmıştır. Ancak krizle birlikte yeniden artış göstermiştir.

Küresel krizle birlikte dünyada hem ortalama enflasyon (headline inflation) hem de çekirdek enflasyon (core inflation) artmaya başlamıştır. Ancak 2007 ve 2008 yılında enflasyondaki artış, yalnızca finansal krizden kaynaklanmamıştır. Bu dönemde gıda ürünleri ve petrol fiyatlarındaki artışlar, önemli ölçüde enflasyonist etki yaratmıştır. Özellikle enerji talebi hızla artan gelişmekte olan ülkelerde enflasyon, daha hızlı yükselmiştir⁴².

5. 2008 KÜRESEL KRİZİNİN AZERBAIJAN VE KAZAKİSTAN EKONOMİLERİNE ETKİLERİ

Türk Cumhuriyetleri ekonomileri genelde dışa açık ekonomiler olmalarına rağmen, dünya ekonomisiyle göreceli olarak düşük bir entegrasyona sahiptirler. Doğal kaynaklar ekonomik büyümenin temel tetikleyicisi konumundadır. Bu bağlamda dünya ekonomisinde doğal kaynaklara yönelik talep ve bu malların fiyatları arttıkça ülke ekonomilerinin makro dengeleri ve büyüme hızları yüksek seyretmektedir. Ancak koşullar tersine döndüğünde, ekonomiler sıkıntılara düşmektedirler. Küresel kriz, dünya ekonomisi genelinde ülkelerin makro ekonomik dengelerini, üretimden, istihdama, finansal koşullardan beklentilere ve refah kayıplarına kadar geniş bir yelpazede temel ekonomik göstergeleri olumsuz etkilemiştir. 2008 küresel krizinin Azerbaycan'a ve Kazakistan'a yansımaları ekonomilerin sektörel dağılımları, büyüme eğilimleri, işsizlik, enflasyon oranları, ithalat-ihracat faaliyetleri, cari işlemler dengesi, yabancı sermaye yatırımları ve benzin fiyatlarındaki değişimler açısından değerlendirilmektedir.

5.1. 2008 Küresel Krizinin Azerbaycan ve Kazakistan Sektörlerine Etkileri

Kafkasya'nın "gıda ambarı" olarak adlandırılan Azerbaycan'ın toplam yüzölçümünün %55'ini tarım toprakları oluşturmaktadır. Tarım sektörü Azerbaycan'da toplam GSYİH'nin %5.8'ine karşılık gelse de ülkede en fazla istihdam sağlayan sektörü durumundadır. Toplam işgücünün yaklaşık %40'ı bu sektörde çalışmaktadır. Ancak sektörde geniş çaplı reformlar yapılmaktaysa da, yapısal sorunlar ve yatırım yetersizliği nedeniyle Azerbaycan'da tarım büyük ölçüde sübvansiyonlara bağımlı durumdadır. Zirai üretim artışının son on yıldır sürekli olarak yavaşlaması bu durumun sonucu olarak ortaya çıkmıştır. 2000 yılında %12.1 olan artış, 2001 yılında %11.1'e, 2002 yılında %6.4'e inmiş ve sonraki yıllarda bu eğilim devam etmiştir. 2006 yılında bu rakam %0.9 gibi çok düşük bir seviyeye kadar

41 ILO, 2010, a.g.e., s. 9.

42 IMF, 'World Economic Outlook', Rebalancing Growth, April 2010a, <http://www.imf.org/external/pubs/ft/weo/2010/01/>, (Erişim Tarihi: 29.12.2013), s. 31.

gerilemiştir. 2007 yılında %4.0, 2008 yılında %6.1, 2009 yılında ise %3.5 olarak gerçekleşmiştir⁴³.

Azerbaycan'da tarım sektörünün %99'u özel sektörün elindedir. Tarım sektöründeki yetersizlikler nedeniyle Azerbaycan, gıda alanında ithalata bağımlı durumdadır. Ülkenin toplam ithalatının %16'sını tarımsal ürünler, gıda ve içecekler oluşturmaktadır. Sektörde konserve, meyve ve sebze üretiminin ağırlığı söz konusudur. Azerbaycan'da gıda işleme endüstrisi üç ana koldan oluşmaktadır. Bunlar et işleme, süt ve süt ürünleri üretimi ve konserve sebze ve meyve üretimidir⁴⁴. Azerbaycan ekonomisinin sektörel yapısına baktığımızda sanayinin payı, %60'lar düzeyinde, hizmetler sektörü %30'lar düzeyinde, tarımın payı ise %5.8 düzeylerinde seyretmektedir. Azerbaycan ekonomisinde sektörlerin krizden etkilenmesine ilişkin veri Tablo 1'de verilmiştir.

Tablo 1: 2008 Küresel Krizinin Azerbaycan Sektörlerine Etkileri

Azerbaycan	2005	2006	2007	2008	2009	2010t	2011t	2012t
Tarım (Reel, %'si)	7.5	0.9	4.0	6.1	3.5	1.5	3.0	3.2
Sanayi (Reel, %'si)	36.4	36.6	25.0	6.0	8.6	3.5	3.0	3.9
Hizmetler (Reel, %'si)	11.6	37.7	30.7	20.8	11.5	4.3	3.4	3.0

Kaynak: IMF, World Economic Outlook, October 2010b.
t: tahmini

Tablo 1'deki veriler bağlamında Azerbaycan ekonomisindeki sektörlerin krizden etkilenme düzeyi incelendiğinde, tarım sektörünün 2009 ve 2010 yılında bir önceki yıla göre daraldığı, sanayi sektörünün 2008 yılında çok ciddi daralıp 2009 yılında düşük düzeyde toparlandığı görülmektedir. Hizmetler sektörünün ise 2007 yılından beri daraldığı saptanmıştır.

Sonuç olarak küresel kriz Azerbaycan ekonomisini, petrol fiyatlarındaki ve dış talepteki düşüğe bağlı olarak daralmaya sürüklemiştir. Ancak işsizlik açısından önemli bir kırılma oluşmamıştır. Kazakistan ekonomisinde sektörlerin krizden etkilenme düzeyine ilişkin rakamlar, Tablo 2'de verilmiştir.

Tablo 2: 2008 Küresel Krizinin Kazakistan Sektörlerine Etkileri

Kazakistan	2005	2006	2007	2008	2009	2010t	2011t	2012t
Tarım (Reel, %'si)	7.0	5.8	9.7	-5.9	13.1	1.7	3.5	3.0
Sanayi (Reel, %'si)	4.5	7.2	5.7	2.1	2.0	7.4	7.0	8.8
Hizmetler (Reel, %'si)	9.8	10.1	12.7	4.7	-0.3	4.5	3.2	3.8

Kaynak: IMF, World Economic Outlook, October 2010b.
t: tahmini

Tablo 2'deki veriler bağlamında Kazakistan ekonomisindeki sektörlerin krizden etkilenme düzeyi incelendiğinde, tarım sektörünün 2008 yılında %5.9 daral-

43 Cesur Çaç, 'Azerbaycan 5 Yılda 5 Kat Zenginleşti', Turco Money, Özel Dosya, 5 Aralık 2011.

44 Cesur Çaç, a.g.e.

dığı, 2009 yılında ise %13.1 artış gösterdiği görülmektedir. 2010 yılından itibaren düşük düzeyde artış göstermeye devam etmesi beklenmektedir. Sanayi sektörünün büyümesi 2008-2009 yıllarında %2'lere kadar düşüş göstermiştir. Hizmetler sektöründe daralma, 2009 yılında %0.3 düzeyinde gerçekleşmiştir. Sonuç olarak küresel krizde, Kazakistan ekonomisi, iç ve dış talepteki daralmaya bağlı olarak küçülmüştür. Aynı şekilde dış ve iç talepteki iyileşmeler, hidrokarbon, metal ve petrol fiyatlarındaki artış; petrol sektörünün dolayısıyla ekonomik büyümenin hızlanmasına katkı yapmaktadır.

5.2. Azerbaycan ve Kazakistan Ekonomilerinin Büyüme Eğilimleri

Sovyetler Birliği'nin dağılmasından sonra bağımsızlığına kavuşan Türk Cumhuriyetleri, 2000'li yıllardan itibaren hızlı bir biçimde büyüme göstermişlerdir. Türk Cumhuriyetleri'nden Azerbaycan'ın ve Kazakistan'ın küresel krizden nasıl etkilendiklerine ilişkin büyüme oranları Tablo 3'te görülebilir.

Tablo 3: Azerbaycan ve Kazakistan'ın Büyüme Oranları (%)

Ülkeler	2002	2003	2004	2005	2006	2007	2008	2009	2010
Azerbaycan	8.1	10.5	10.2	26.4	34.5	25.0	10.8	9.3	2.7
Kazakistan	9.8	9.3	9.6	9.7	10.7	8.9	3.2	1.2	2.4

Kaynak: IMF, 'World Economic Outlook', Rebalancing Growth, April 2010a, s. 159.

Tablo 3'te görüldüğü gibi, ekonomisi önemli ölçüde petrol ihracatına dayalı olan Azerbaycan'da 1998-2004 döneminde ortalama büyüme artışı, %10 düzeyinde olmuştur. Azerbaycan ekonomisi 2004 yılından sonra hidrokarbon sektörü olarak adlandırılan doğal gaz ve petrol satışlarındaki artışla birlikte önemli atlımlar göstermiştir: Çünkü Azerbaycan 2005 yılında %26.4, 2006'da %34.5, 2007'de %25 oranında büyüyerek büyük başarılar elde etmiştir. Azerbaycan ekonomisinin bu şekilde büyümesinde önemli ölçüde 2008 yılı ortalarına kadar hızla artan petrol fiyatları etkili olmuştur. Dünyada yaşanan küresel krize karşın Azerbaycan ekonomisi hedefinden büyük ölçüde sapmamıştır. Çünkü kendi planına göre bir düşüş gösterse dahi dünya ortalamasının üzerinde büyümeye devam etmiştir. Bu bağlamda 2008'de %10.8, 2009'da ise %9.3 oranında büyümüştür⁴⁵. Azerbaycan, bu dönemde Rusya ile Gürcistan arasındaki gerginlikten de olumsuz yönde etkilenmiştir^{46, 47}.

2000 yılından 2007 yılına kadar ortalama %10 civarında büyüyen Kazakistan'ın, 2009 yılında büyüme oranı küresel krizin de etkisiyle düşmüştür. Azerbaycan gibi Kazakistan'ın da ekonomisi önemli ölçüde petrol ihracatına, dolayısıyla petrol gelirlerine bağlıdır. 2008 yılı ortalarından itibaren petrol gelirlerindeki

45 Cihan Bulut ve Ayhan Güney, a.g.e., s. 6.

46 DEİK, Azerbaycan Ülke Bülteni, (İstanbul: 2011), s. 15.

47 Cesur Çaç, a.g.e.

düşme, küresel krizin etkisini daha da artırmıştır⁴⁸. Kazakistan'da büyüme oranı negatif olmamış, ancak 2007 yılında %8.9 olan büyüme oranı, 2008'de %3.2 ve 2009'da %1.2 düzeyine düşmüştür⁴⁹. Kazakistan ekonomisi, küresel krizden başlıca üç kanaldan etkilenmiştir⁵⁰. Birincisi, petrol fiyatlarındaki düşüşün petrol ihracatçısı ülke olan Kazakistan'ın gelirlerinde düşüşe yol açmış olmasıdır. İkincisi, küresel talebin ve ticaretin daralması ile Kazakistan'ın ihracatının, turizm gelirlerinin ve işçi dövizlerinin azalmasıdır. Üçüncüsü, kredi piyasalarının daralması ve riske karşı oluşan daha ihtiyatlı tutum nedeniyle, sermaye hareketlerinin ve yatırımların azalmasıdır. Kazakistan'da krize karşı tepki, devletin ekonomideki rolünün artırılması şeklinde ortaya çıkmıştır. Uluslararası Para Fonu kriz sonrası Kazakistan ekonomisinin beklenenden daha hızlı toparlanmış olduğunun altını çizmektedir.

5.3. Azerbaycan ve Kazakistan Ekonomilerinde İşsizlik

Küresel krizin Türk cumhuriyetlerinde reel sektör üzerine etkisi düşük olduğu için, işsizlik oranlarında bir artış yaşanmamıştır. Küresel kriz dönemindeki işsizlik oranları Tablo 4'te görülebilir.

Tablo 4: Azerbaycan ve Kazakistan Ekonomilerinde İşsizlik (%)

Ülkeler	2000-2005 Ortm.	2006	2007	2008	2009	2010	2011
Azerbaycan	8.6	6.8	6.5	6.1	6.0	6.0	6.0
Kazakistan	9.6	7.8	7.3	6.6	8.0	7.8	7.6

Kaynak: IMF, World Economic Outlook Data IMF Regional Economic Outlook, Middle East and Central Asia, 2010c, s. 53.

Tablo 4'te görüldüğü gibi, krizin etkisiyle küresel düzeyde işsizlik oranları artarken, Azerbaycan'da işsizlik oranları krizle birlikte artmamış, aksine çok düşük oranlarda da olsa 2005 yılından itibaren devam eden azalma eğilimini sürdürmüştür. Azerbaycan'da 2009-2013 sosyal ve ekonomik kalkınma programı kapsamında, Ocak 2009 ve Temmuz 2011 arasında 139.697'si kalıcı olmak üzere 190.412 yeni iş imkanı yaratılmıştır. 2008 yılında %6.1 olan işsizlik oranı, 2009'da %6.0'ya, 2010'da %6.0'ya ve 2011'de %6.0'ya gerilemiştir⁵¹. Dolayısıyla, mevcut veriler ışığında, Azerbaycan'da krizin etkisiyle istihdam yaratma fırsatlarının azalmış ve işsizlik oranlarının yükselmiş olduğunu ileri sürmek mümkün değildir.

Kazakistan'da da 1999 yılından itibaren azalma eğilimi gösteren işsizlik oranı kriz sürecinde azalmaya devam etmiştir. Ancak Kazakistan'da kırsal alanlarda ça-

48 World Bank, 2010b, a.g.e.

49 Müslime Narin ve Akın Marşap, a.g.e., s. 8.

50 Dilek Yiğit, Küresel Ekonomik Krizin Türkiye ve Orta Asya Türk Cumhuriyetleri'nde Ekonomik Büyüme, İşgücü Piyasası ve Yoksullukla Mücadele Süreci Üzerine Etkileri, (Ankara: 2013), Hoca Ahmet Yesevi Uluslararası Türk-Kazak Üniversitesi İnceleme- Araştırma Dizisi, s. 25.

51 ILO, 'What is the unemployment rate in Azerbaijan?', 2011, www.ilo.org/public/english/region, (Erişim Tarihi: 29.12.2013).

İşanların çoğunun kamu sektörü çalışanı olması nedeniyle krizin etkilerine karşı daha korunaklı olmasına karşın, krize bağlı olarak yaşanan iş kayıpları şehirlerde gerçekleşmiştir.

5.4. Azerbaycan ve Kazakistan Ekonomilerinde Enflasyon Oranları

Azerbaycan'da son dönemlerde hızla büyümekte olan enerji sektörüne gelen doğrudan yabancı yatırımlar ve dolayısıyla ülkeye yüksek miktarlarda para girişi, 2004 yılından itibaren enflasyonist bir baskı oluşturmuş ve 2005 yılından başlayarak, Azerbaycan Merkez Bankası faiz oranlarını yükseltmek zorunda kalmıştır. Bu bağlamda ortaya çıkan enflasyon oranları Tablo 5'te verilmiştir.

Tablo 5: Azerbaycan ve Kazakistan Ekonomilerinde Enflasyon Oranları (%)

Ülkeler	2002	2003	2004	2005	2006	2007	2008	2009	2010
Azerbaycan	2.8	2.2	6.7	9.7	8.4	16.6	20.8	1.5	4.7
Kazakistan	5.9	6.6	7.1	7.9	8.7	10.8	17.1	7.3	7.3

Kaynak: IMF, 'World Economic Outlook', Rebalancing Growth, April 2010a, s. 165.

Tablo 5'te görüldüğü gibi, 2005 yılında %9.7, 2006'da ise %8.4 olarak gerçekleşen enflasyon artışı 2007 yılında %16.6'ya, 2008'de ise %20.8'e çıkmıştır. Bu artışın gerekçe iç gerekçe de dış ekonomik gelişmelerden kaynaklanan bazı nedenleri vardır. Dış gelişmelerin başında petrol ve gıda fiyatlarında küresel çapta yaşanan artışlar gelmektedir. Söz konusu artışlar dünya ekonomisinde enflasyonist baskılar oluşturmuş ve Azerbaycan da doğal olarak bundan etkilenmiştir. Diğer taraftan, içeride mal ve hizmet fiyatlarına yapılan zamlar, kamu harcamalarındaki artışlar ve petrol ihracatı karşılığında ülkeye giren büyük miktardaki para enflasyonist eğilimlerin artmasına neden olmuştur⁵². Bu sebeplere ayrıca zenginleşen bazı kesimlerin lüks otomobil ve konut talebinin artmasını eklemek gerekir. 2009 yılından itibaren ise enflasyon büyük ölçüde hız kesmiştir. Bu dönemde iç talebin azalması, parasal genişlemenin hız kesmesi ve emtia ile gıda fiyatlarında geniş çaplı düşüşlerin gerçekleşmesi nedeniyle enflasyon oranı yıllık %1.5'e kadar inmiştir. Kazakistan'da ise enflasyon, 2008 yılına kadar yükselmiş, 2009 ve 2010 yıllarında düşmüştür. Enflasyonun 2009 yılından itibaren önemli bir azalma göstermesi, küresel krizin etkisiyle gerçekleşen talepteki daralmaya ve emtia fiyatlarındaki düşüşe bağlanabilir.

5.5. Azerbaycan ve Kazakistan Ekonomilerinde Dış Ticaret

Azerbaycan ve Kazakistan ekonomilerinde bütçe gelirlerinin ana kaynağı petrol ihracatıdır. Bu nedenle hem petrol fiyatlarındaki hem de petrol talebindeki değişim, ülke ekonomisini derinden etkileyebilmektedir. Bununla birlikte hidrokarbon sektöründeki yatırımlar ve ihracatın güçlenmesi ekonomiye güç katmaktadır.

52 DEİK, a.g.e., s. 14.

Azerbaycan ve Kazakistan ekonomilerinin dış ticaretini açıklayan ihracat/ithalat oranları, Tablo 6'da verilmiştir.

Tablo 6: Azerbaycan ve Kazakistan Ekonomilerinde Dış Ticaret

Ülkeler	2005	2006	2007	2008	2009
Azerbaycan					
İhracat (Reel, %)	48.9	40.9	43.3	13.1	-31.4
İthalat (Reel, %)	10.9	14.3	14.0	-3.5	-0.4
Kazakistan					
İhracat (Reel, %)	1.1	6.5	9.0	0.7	-6.2
İthalat (Reel, %)	12.5	12.2	25.9	-11.5	-16.9

Kaynak: IMF, World Economic Outlook, Economist Intelligence Unit, Country Report, Azerbaycan, 2010d.

2009 yılında Azerbaycan ekonomisinde dış ticarete ihracatın %92.8'ini petrol oluşturmaktaydı. Bu nedenle petrol, dış ticaret dengesini etkileyebilen önemli bir unsur olarak karşımıza çıkmaktadır. Tablo 6'da görüldüğü gibi, küresel krizin 2009 yılında petrol fiyatlarını ve talebini düşürmesiyle birlikte ihracat da %31.4 oranında bir düşüş göstermiştir. Aynı şekilde 2008-2009 yıllarında ithalatta da düşüşler yaşanmıştır. Kazakistan ekonomisine baktığımızda, ihracat 2008 yılı itibarıyla hız kaybetmiş 2009 yılında ise %6.2 daralma göstermiştir. Bu yıllarda ihracat kalemlerini %74 oranında mineral ürünler oluşturmaktadır. İthalat da 2008-2009 yıllarında %10'dan fazla düşüş göstermiştir.

5.6. Azerbaycan ve Kazakistan Ekonomilerinde Cari İşlemler Dengesi

Petrol ve doğal gazın fiyatlarındaki değişimlere bağlı olarak, Azerbaycan'ın ve Kazakistan'ın ihracat gelirleri etkilenmiş ve dolayısıyla cari işlemler dengesi açık/fazlasıyla karşılaşmıştır. Yıllar itibarıyla cari işlemler dengesini gösteren rakamlar, Tablo 7'de verilmiştir.

Tablo 7: Azerbaycan ve Kazakistan Ekonomilerinde Cari İşlemler Dengesi (%)

Ülkeler	2002	2003	2004	2005	2006	2007	2008	2009	2010
Azerbaycan	12.3	27.8	29.8	1.3	17.6	27.3	35.5	23.6	25.3
Kazakistan	-4.2	-0.9	0.8	-1.8	-2.5	-7.9	4.6	-3.1	0.7

Kaynak: IMF, 'World Economic Outlook', Rebalancing Growth, April 2010a, s. 174.

Tablo 7'de görüldüğü gibi, Azerbaycan'da cari işlemler dengesi fazlası, petrol fiyatları ve talebinin düşmesine bağlı olarak 2009 yılında %23.6'ya gerilemiştir. Bu gerilemenin nedeni küresel kriz nedeniyle ihracatta bir düşüşün yaşanmış olmasıdır⁵³. Kazakistan'ın cari işlemler dengesi açığı ise 2009 yılında GSYİH'nın %1.5'ten fazla açık vermeye başlamıştır.

53 DEİK, a.g.e., s. 16.

5.7. Azerbaycan ve Kazakistan Ekonomilerinde Yabancı Sermaye Yatırımları

Küresel krize karşı Azerbaycan'a ve Kazakistan'a yabancı sermaye girişleri devam etmiştir. Sözkonusu ekonomilere yabancı sermaye girişlerini gösteren rakamlar, Tablo 8 verilmiştir.

Tablo 8: Azerbaycan ve Kazakistan Ekonomilerinde Yabancı Sermaye Yatırımları (Milyon \$)

Ülkeler	2006	DYSY Girişleri			2006	DYSY Çıktıları		
		2007	2008	2009		2007	2008	2009
Azerbaycan	-601	-4.749	14	473	-	286	556	326
Kazakistan	6.278	11.096	15.775	12.649	-385	3.142	1.001	3.119

Kaynak: UNCTAD, 2010, s. 171

Tablo 8'de görüldüğü gibi, küresel krize karşı Azerbaycan'da yabancı sermaye girişleri, 2008 yılından itibaren artmıştır. Kazakistan'da ise, krizin etkisiyle yabancı sermaye girişleri 2008 yılına kadar artış göstermiş ancak 2009 yılında azalmıştır. 2009 yılı itibariyle Azerbaycan'a 9.044 milyon (hatta 2010 yılında Azerbaycan, 563.163 milyar dolarlık doğrudan yabancı yatırım ile hedef pazarlar arasında en çok yabancı yatırımı kendine çeken 24. ülke olmuştur), Kazakistan'a 72.333 milyon dolarlık toplam yabancı sermaye yatırımı yapılmıştır. Bu yatırımlar, genel olarak gelişmiş ülkeler tarafından gerçekleştirilmiştir. Azerbaycan'a ve Kazakistan'a yönelik yatırımlar, ağırlıklı olarak petrol ve doğal gaz olmuştur⁵⁴. Yabancı sermaye çıkışlarına bakıldığında, Azerbaycan'da 2008 yılında artış gösteren yabancı sermaye çıkışları 2009 yılında düşmüştür. Farklı bir eğilim sergileyen Kazakistan'da ise 2006'larda eksi değerlerde olan yabancı sermaye çıkışları 2007 yılında artış göstermesine karşın 2008'de tekrar düşmüştür. 2009 yılına gelindiğinde ise küresel krizin etkisiyle tekrar yükselişe geçmiştir.

5.8. Azerbaycan ve Kazakistan Ekonomilerinde Benzin Fiyatları

Ekonomileri önemli ölçüde enerji kaynaklarına dayanan Azerbaycan ve Kazakistan ekonomileri küresel krizden benzin fiyatlarındaki yükseliş veya düşüş bağlamında olumlu, olumsuz ve nötr biçimde etkilenmişlerdir. Bu bağlamda Azerbaycan ve Kazakistan ekonomilerindeki benzin fiyatları Tablo 9'da verilmiştir.

54 UNCTAD, 'World Investment Report' 2010, <http://www.unctad.org/Templates/webflyer.asp?docid=13423&intItemID=5539&lang=1&mode=downloads>, (Erişim Tarihi: 30.12.2013), s. 176.

Tablo 9: Azerbaycan ve Kazakistan Ekonomilerinde Süper Benzin Fiyatları (\$/Litre)

Tarih	Azerbaycan \$/Litre	Tarih	Kazakistan \$/Litre
		16/03/2015	0.81
15/12/2014	0.70	15/09/2014	0.75
09/06/2014	0.63	10/03/2014	0.51
		29/10/2013	0.53
24/06/2013	0.80	29/07/2013	0.60
		20/01/2013	0.81
24/12/2012	0.84	21/11/2012	0.79
20/06/2012	0.68	15/11/2011	0.84
17/06/2012	0.78		
02/12/2010	0.52	02/01/2010	0.44
		16/05/2008	0.63
		16/04/2008	0.73
09/12/2007	0.38	07/08/2007	0.59
		07/08/2007	0.59
		15/01/2007	0.67

Kaynak: <http://tr.benzinpreis.de>.

Tablo 9’da görüldüğü gibi, 2007’li yıllarda Kazakistan’a göre Azerbaycan’da süper benzin fiyatlarının daha düşük olduğu söylenebilir. Kazakistan’da 2008 yılı Nisan ayında fiyatta bir yükseliş görülmesine karşın Mayıs ayında tekrar inişe geçmiştir. 2010 yılının başında litre başına 0.44’e düşmüştür. Azerbaycan’da ise 2007 yılına göre bir yükseliş görülmüş ve 2012 yılının sonuna kadar bu yükseliş devam etmiştir. Kazakistan’da ise 2011 yılında önceki yıla göre neredeyse iki katı bir yükseliş yaşanmıştır. 2012 yılında ise Kazakistan’da petrol fiyatlarında bir düşüş yaşanmış olup 2013 yılının Ekim ayında da litre başına 0.53 dolar olan benzin fiyatı 2014 yılında 0.51’e kadar düşmüş ancak Eylül ayında tekrar yükselişe geçmiştir. Azerbaycan’da 2013 ve 2014 yıllarında benzin fiyatlarında çok büyük düşüşler yaşanmamıştır. Petrol fiyatlarının düştüğü sözkonusu yıllarda petrol gelirlerinde meydana gelen azalma nedeniyle bu ekonomiler krizden olumsuz olarak etkilenmişlerdir. Sonuç olarak Azerbaycan’da kriz öncesinde Kazakistan’da ise kriz sonrasında süper benzin fiyatında düşüşün yaşandığı söylenebilir.

7. SONUÇ

Küresel kriz, dünya ekonomisi genelinde ülkelerin makro ekonomik dengelerini, üretimden, istihdamdan, finansal koşullardan beklentilere ve refah kayıplarına kadar geniş bir yelpazede temel ekonomik göstergeleri olumsuz etkilemiştir. 2000’li yıllardan itibaren hızlı büyüme gösteren Türk cumhuriyetleri, 2008 küresel krizinden çok fazla etkilenmemiştir. Çünkü 2009 yılında büyüme oranlarında kısmi bir düşüş olmasına karşın, Kazakistan dışında bu düşüşün çok önemli olmadığı

görülmüştür. Türk Cumhuriyetleri'nin ekonomilerindeki bu olumlu gelişmede en büyük etken, bu ülkelerin sahip oldukları enerji kaynaklarıdır.

2008 küresel krizinin Azerbaycan ve Kazakistan üzerindeki etkileri ülkelerin ekonomik yapılarına, dış dünyayla olan entegrasyonlarına ve bağımlılık düzeylerine göre farklılık göstermiştir. Söz konusu ülkeler küresel krizden şu şekilde etkilenmişlerdir: Küresel kriz, Azerbaycan ekonomisini petrol fiyatlarında dış talepteki düşüğe bağlı olarak etkilemiştir. Kazakistan ekonomisi ise iç ve dış talepteki daralmaya bağlı olarak daralma göstermiştir.

1. Azerbaycan ve Kazakistan ekonomilerindeki sektörlerin 2008 küresel krizinden etkilenme durumları değerlendirildiğinde, Azerbaycan'da tarım sektörünün 2009 ve 2010 yıllarında bir önceki yıla göre daraldığı, sanayi sektörünün 2008 yılında daralıp 2009 yılında düşük düzeyde toparlandığı görülmektedir. Hizmetler sektörünün ise 2007 yılından beri daraldığı saptanmıştır. Kazakistan'da ise tarım sektörünün 2008 yılında %5.9 daraldığı, 2009 yılında ise toparlandığı görülmektedir. Sanayi sektörünün büyümesi 2008-2009 yıllarında düşüş göstermiştir. Hizmetler sektöründe de 2009 yılında bir daralma gerçekleşmiştir. 2008 küresel krizi, Azerbaycan ekonomisini, petrol fiyatlarındaki ve dış talepteki düşüğe bağlı olarak daralmaya sürüklemiştir. Kazakistan ekonomisi de iç ve dış talepteki daralmaya bağlı olarak küçülmüştür. Aynı şekilde iç ve dış talepteki iyileşmeler, hidrokarbon, metal ve petrol fiyatlarındaki artış; petrol sektörünün dolayısıyla ekonomik büyümenin hızlanmasına katkı yapmaktadır.
2. Büyüme oranları incelendiğinde, Azerbaycan ekonomisi 2004 yılından 2007 yılına kadar hidrokarbon sektörü olarak isimlendirilen doğal gaz ve petrol satışlarındaki artışla birlikte önemli atılımlar göstermiştir. Azerbaycan ekonomisindeki bu büyümede 2008 yılı ortalarına kadar hızlı artış gösteren petrol fiyatları önemli ölçüde etkili olmuştur. Azerbaycan ekonomisi, 2008 küresel krizi nedeniyle hedefinden çok fazla sapmamıştır. Çünkü ülke planına ulaşmada bir sapma görülmüş olsa dahi dünya ortalamasının üzerinde bir büyüme gerçekleşmiştir. IMF verilerine göre, reel GSYİH 2009 yılında Azerbaycan ekonomisinde %9.3 gerilemiştir.

Kazakistan'ın da ekonomisi büyük ölçüde petrol gelirlerine ve petrol ihracatına dayalıdır. 2007 yılına kadar ortalama %10 civarında büyüme sergileyen Kazakistan'ın büyüme oranı 2009 yılında küresel krizin etkisiyle düşmüştür. Bu düşüş, petrol gelirlerindeki azalma nedeniyle daha da artmıştır. Kazakistan'da büyüme oranı negatif olmamış, ancak 2009 yılında %1.2 düzeyine kadar inmiştir.

3. İşsizlik oranları incelendiğinde, 2008 krizi ile birlikte işsizlik oranları küresel düzeyde artış göstermiştir. Ancak Azerbaycan'da işsizlik oranları krizle birlikte artmamış, aksine düşük oranlarda da olsa 2005 yılından itibaren devamlı bir azalma göstermiştir. Kazakistan'da da 1999 yılından itibaren azalma eğilimi gösteren işsizlik oranı kriz sürecinde azalmaya devam et-

miştir. 2009 yılıyla birlikte Kazakistan ekonomisinde işsizlik oranında artışlar olduğu görülmüştür. İşsizlik oranı Kazakistan ekonomisinde %8'lere kadar yükselmiştir. 2010 ve sonrasında işsizlik oranlarında düşük düzeylerde de olsa azalmalar görülmüştür.

4. Enflasyon oranlarına bakıldığında, Azerbaycan'da dış ve iç ekonomik gelişmeler nedeniyle 2008 yılında enflasyon, %20.8'e çıkmıştır. Dış ekonomik gelişmelerin başında petrol ve gıda fiyatlarında küresel çapta yaşanan artışlar gelmektedir. Bu artışlar, dünya ekonomisinde enflasyonist baskılar oluşturmakla kalmamış, Azerbaycan ekonomisini de etkisi altına almıştır. İçsel gelişme olarak da kamu harcamalarındaki artışlar, petrol ihracatı karşılığında ülkeye giren büyük miktardaki para ve içeride mal ve hizmet fiyatlarına yapılan zamlar, enflasyonist baskıyı artırmıştır. 2009 yılında enflasyon büyük ölçüde hız kesmiştir. Çünkü bu dönemde emtia ve gıda fiyatlarında geniş çaplı düşüşlerin gerçekleşmesi, iç talebin azalması ve parasal genişlemenin hız kesmesi ile birlikte enflasyon oranı %1.5'e düşmüştür.

Kazakistan'da ise enflasyon, 2008 yılında yükselmiş, 2009 ve 2010 yıllarında düşmüştür. Enflasyon oranındaki bu düşüş, ekonomik durgunluğa, emtia fiyatlarındaki düşmeye ve talepteki daralmaya bağlanabilir.

5. Dış ticaret rakamları değerlendirildiğinde, küresel krizin 2009 yılında petrol fiyatlarını ve talebini düşürmesiyle birlikte ihracat, %31.4 oranında bir düşüş göstermiştir. Aynı şekilde 2008-2009 yıllarında ithalatta da düşüşler yaşanmıştır. 2009 yılında Azerbaycan ekonomisinde dış ticarete ihracatın %92.8'ini petrol oluşturmaktaydı. Bu nedenle petrol, dış ticaret dengesini etkileyebilen önemli bir unsur olarak karşımıza çıkmaktadır. Kazakistan ekonomisine baktığımızda ise ihracat 2008 yılı itibariyle hız kaybetmiş 2009 yılında ise %6.2 daralma göstermiştir. Bu yıllarda ihracat kalemlerini %74 oranında mineral ürünler oluşturmaktadır. İthalat da 2008-2009 yıllarında %10'dan fazla düşüş göstermiştir.
6. Cari işlemler dengesi değerlendirildiğinde, Azerbaycan'da cari işlemler dengesi fazlası, petrol fiyatları ve talebinin düşmesine bağlı olarak 2009 yılından itibaren %23.6'ya gerileme göstermiştir. Kazakistan'ın cari işlemler dengesi açığı ise 2009 yılında GSYİH'nın %1.5'ten fazla açık vermeye başlamıştır.
7. Yabancı sermaye yatırımları incelendiğinde, küresel krize karşı Azerbaycan'da yabancı sermaye girişleri, 2008 yılından itibaren artmıştır. Kazakistan'da ise, krizin etkisiyle yabancı sermaye girişleri 2008 yılına kadar artış göstermiş ancak 2009 yılında azalmıştır. Yabancı sermaye çıkışlarına bakıldığında, Azerbaycan'da 2008 yılında artış gösteren yabancı sermaye çıkışları 2009 yılında düşmüştür. Kazakistan'da ise 2006'larda eksi değerlerde olan yabancı sermaye çıkışları 2007 yılında artış göstermesine karşın

2008'de tekrar düşmüştür. 2009 yılına gelindiğinde ise küresel krizin etkisiyle tekrar yükselişe geçmiştir.

Elde edilen bu bulgular bağlamında Kazakistan, Türki Cumhuriyetleri'ni oluşturan ülkelerden krizden en çok etkilenen ekonomi, Azerbaycan ise krizden en az zarar gören ekonomi olmuştur⁵⁵.

Sonuç olarak, Azerbaycan ve Kazakistan ekonomilerinin tek bir sektöre aşırı derecede bağımlı olması, bu ülkeleri fiyat dalgalanmalarına karşı kırılgan hale getirmiştir. Bu duruma karşı bir önlem olarak ülke ekonomilerinin kırılganlıklarını azaltmak ve ekonomik güçlerini artırmak için enerji dışındaki sektörlerin geliştirilmesine ve ekonomik yapının çeşitlendirilmesine öncelik verilebilir. Ayrıca orta ve uzun vadede hammadde-ara malı, finansman ve teknoloji açısından dışa bağımlılığı azaltabilecek, iç pazar hacmini güçlendirebilecek, dış talep açısından ise küresel rekabet gücünü, ürünlerin reel katma değerini artıracak, ihracatta pazar ve ürün çeşitliliğini ve pazar egemenliğini yükseltebilecek bir büyüme modeli tasarlanmalıdır. Böylece iç ve dış krizlerin ekonomi üzerindeki olumsuz etkileri azaltılabilir.

55 Zahid Farruk Mamedov ve Vıdadi Zeynalov, 'Küresel Mali Kriz Ortamında Azerbaycan Bankacılık Sektörünün Yapısı, Özellikleri ve Sorunları', Amme İdaresi Dergisi, Cilt. 44, Sayı. 3, Eylül 2011, s. 173-03.

KAYNAKÇA

- Afşar, Aslı. Global Kriz ve Türkiye Konut Piyasasına Etkileri, Anadolu Üniversitesi Yayını, Eskişehir 2011.
- Alkan, A. Levent. Küresel Sistemik Krizin Anatomisi, Scala Yayıncılık, İstanbul 2009.
- Apak, Sudi; Ayhan Aytac. Küresel Krizler (Kronolojik Değerlendirme ve Analiz), Avcıol Basım Yayın, İstanbul 2009.
- Atay, Melike. 'Küresel Krizde Kriz Erken Uyarı Sinyalleri Olarak Uluslararası Sermaye Hareketleri: Türkiye Örneği,' içinde İrfan Kalaycı (ed.) Halil Seyidoğlu'na Armağan Finansal Kriz Yazıları, Nobel Yayınevi, Ankara 2010.
- Atıcı, Gonca; Güner Gürsoy. 'Uluslararası Finansal Krizler ve Türk Bankacılık Sektörü,' içinde İrfan Kalaycı (ed.) Halil Seyidoğlu'na Armağan Finansal Kriz Yazıları, Nobel Yayınevi, Ankara 2010.
- Boratav, Korkut. Bir Krizin Kısa Hikayesi, Arkadaş Yayınevi, Ankara 2009a.
- Boratav, Korkut. 'Bir Çevrimin Yükseliş Aşamasında Türkiye Ekonomisi,' içinde N. S. Sönmez Mütevellioğlu (der.) Küreselleşme, Kriz ve Türkiye'de Neoliberal Dönüşüm, İstanbul Bilgi Üniversitesi Yayınları, İstanbul 2009b.
- Bulut, Cihan; Ayhan Güney. 'Global Finansal Krizin Sebepleri, Çıkış Yolları ve Azerbaycan Ekonomisi Üzerindeki Etkileri' (The Reasons of the Global Financial Crisis, the Way out of a Situation and the Effects on Azerbaijan Economy), III. International Congress on Caucasus, 2010, Available at SSRN: <http://ssrn.com/abstract=2229813> or <http://dx.doi.org/10.2139/ssrn.2229813> (Erişim Tarihi: 17 Aralık 2013).
- Çaça, Cesur. 'Azerbaycan 5 Yılda 5 Kat Zenginleşti', Turco Money, Özel Dosya, 5 Aralık 2011.
- Coşkun, Yener. 'DODD-Frank Street Reformu ve Tüketicinin Korunması Yasası Kapsamında Sistemik Risk Yönetimi ve Düzenleme İlişkisi,' içinde İrfan Kalaycı (ed.) Halil Seyidoğlu'na Armağan Finansal Kriz Yazıları, Nobel Yayınevi, Ankara 2010.
- Darıcı, Bülent; Fatih M. Ocal; Mete C. Okyar. 'Küresel Finans Krizi Çerçevesinde Üretim ve İstihdam Göstergeleri: Reel Sektör Etkileşimi ve Reel Sektör Öncül Endekslerinin Analizi,' içinde İrfan Kalaycı (der.) Halil Seyidoğlu'na Armağan Finansal Kriz Yazıları, Nobel Yayınevi, Ankara 2010.
- DEİK. Azerbaycan Ülke Bülteni, İstanbul 2011.
- Eğilmez, Mahfi. Küresel Finans Krizi Piyasa Sisteminin Eleştirisi, Remzi Kitabevi, İstanbul 2009.
- Eroğlu, Nadir; İlhan Eroğlu. '2008 Küresel Finans Krizi Çerçevesinde Türkiye Cumhuriyet Merkez Bankası'nın Kriz Yönetimi ve Çıkış Stratejisi,' içinde İrfan Kalaycı (der.) Halil Seyidoğlu'na Armağan Finansal Kriz Yazıları, Nobel Yayınevi, Ankara 2010.
- İzizov, Mayıs. 'Küresel Krizler ve Kriz Döneminde Para Politikasının Kullanımı', Journal of Azerbaijani Studies, 2010, s. 432-43.
- Hiç, Mükerrrem, Küresel Ekonomik Kriz ve Türkiye, Beykent Üniversitesi Yayinevi, İstanbul 2009.
- <http://tr.benzinpreis.de/international.phtml?kontinent=EU&land=15&einheit=Liter&wae=USD>, (ET: 05.06.2015)
- ILO. 'Global Employment Trends', January 2010, http://www.ilo.org/wcmsp5/groups/public/---ed_emp/---emp_elm/---trends/documents/publication/wcms_120471.pdf, (15.08.2010); Global Employment Trends for Youth, August 2010: Special issue on the impact of the global economic crisis on youth, http://www.ilo.org/wcmsp5/groups/public/---ed_emp/---emp_elm/---trends/documents/publication/wcms_143349.pdf, (Erişim Tarihi: 29.12.2014).
- ILO. 'What is the unemployment rate in Azerbaijan?', www.ilo.org/public/english/region/2011, (Erişim Tarihi: 29.12.2014).
- IMF. 'World Economic Outlook', Rebalancing Growth, <http://www.imf.org/external/pubs/ft/weo/2010/01/>, April 2010a, (Erişim Tarihi: 29.12.2014).
- IMF, World Economic Outlook, October 2010b.

- IMF, World Economic Outlook Data IMF Regional Economic Outlook, Middle East and Cenral Asia, 2010c.
- IMF, World Economic Outlook, Economist Intelligence Unit, Country Report: Azerbaijan, 2010d.
- Kalaycı, İrfan; Barış AYTEKİN; Berna Balcı İZGİ. 'Krizin İktisadî-İktisadın Krizi,' içinde İrfan Kalaycı (der.) Halil Seyidoğlu'na Armağan Finansal Kriz Yazıları, Nobel Yayınevi, Ankara 2010.
- Kıbar, Ali. 'Küresel Mali Kriz ve Para Politikası Konferansı', http://eaf.ku.edu.tr/sites/eaf.ku.edu.tr/files/desifre_17122008.pdf, 2008, (Erişim Tarihi: 21.11.2012).
- Korkmaz, Esfender; Arzu Tay. 'Küresel Kriz, Türkiye'ye Etkileri ve Çözüm Önerileri', Kafkas Üniversitesi İİBF Dergisi, Cilt. 2, Sayı. 1, 2011, s. 111-35.
- Mamedov, Zahid Farruk; Vidadi Zeynalov. 'Küresel Mali Kriz Ortamında Azerbaycan Bankacılık Sektörünün Yapısı, Özellikleri ve Sorunları', Amme İdaresi Dergisi, Cilt. 44, Sayı. 3, Eylül 2011, s. 173-203.
- Narin, Müslime; Akın Marşap. 'Küresel Kriz Sonrası Türk Cumhuriyetleri Ekonomileri ve Türkiye ile Ticari İlişkileri', (Tebliğ, International Conference on Eurasian Economies, İstanbul, Türkiye, 4-5 Kasım 2010), s. 5-13.
- Paksoy, Sadettin; Yusuf Ekrem Akbaş; Mehmet Şentürk. '1929 Dünya İktisadi Buhranı ve 2008 Küresel Finans Krizi: Devletçilik Prensibi Açısından Bir Değerlendirme,' içinde İrfan Kalaycı (der.) Halil Seyidoğlu'na Armağan Finansal Kriz Yazıları, Nobel Yayınevi, Ankara 2010.
- Parasız, İlker. Finans Krizinin Güven Krizine Dönüşmesi: Küresel Kriz, Ezgi Kitabevi, Bursa 2009.
- Posner, Richard A. Kapitalizmin Çöküşü, (Çev. N. İ. Ateş), Bizim Kitaplar, Ankara 2009.
- Şentürk, Mehmet; İ. Halil Eksi. 'Üçüz Açıklar ve Finansal Krizler: Türkiye Deneyimi,' içinde İrfan Kalaycı (der.) Halil Seyidoğlu'na Armağan Finansal Kriz Yazıları, Nobel Yayınevi, Ankara 2010.
- TOBB, 'Ekonomik Rapor', 2010, <http://www.tobb.org.tr/Documents/yayinlar/ekonomikrapor2010.pdf> (Erişim Tarihi: 10.06.2015).
- TDK, <http://tdkterim.gov.tr/bts/> (Erişim Tarihi: 18.12.2013).
- Türkkan, Erdal. 'Ekonomik Kriz ve Güven Faktörü,' içinde Halil Seyitoğlu ve Rifat Yıldız (der.) Ekonomik Kriz Öncesi Erken Uyarı Sistemleri, Arıkan Basım Yayım Dağıtım Ltd. Şti., İstanbul 2006.
- UNCTAD. 'World Investment Report,' <http://www.unctad.org/Templates/webflyer.asp?docid=13423&intItemID=5539&lang=1&mode=downloads>, 2010, (Erişim Tarihi: 30.12.2013).
- Üzümcü, Adem; Mehmet Dikkaya. 'Küresel Finans Krizinin Türkiye'nin Dış Ticareti Üzerindeki Etkileri: 2001 Krizi ile Bir Karşılaştırma,' içinde İrfan Kalaycı (der.) Halil Seyidoğlu'na Armağan Finansal Kriz Yazıları, Nobel Yayınevi, Ankara 2010.
- World Bank. 'Global Economic Prospects: Crisis, Finance, and Growth', Published February 2010 by World Bank ISBN: 0-8213-8226-8 ISBN-13: 978-0-8213-8226-4 SKU: 18226, http://publications.worldbank.org/ecommerce/catalog/product?item_id=9547035, 2010a, (Erişim Tarihi: 29.12.2013).
- World Bank. 'Global Economic Prospects Summer', Regional Annex, <http://siteresources.worldbank.org/INTGEP2010/Resources/FullReport-GEPSummer2010.pdf>, 2010b, (Erişim Tarihi: 29.12.2013).
- World Bank. 'Countries in Europe and Central Asia', <http://web.worldbank.org/WBSITE/EXTERNAL/COUNTRIES/ECAEXT/0,,content MDK:21776903~menuPK:5026204~pagePK:146736~piPK:146830~theSitePK:25859> 9,00.html, 2010c, (Erişim Tarihi: 30.12.2013).
- Yıldırtan, Dina Çakmur; Ayşe Gül Bölükbaşı. 'Finansal Kriz Sürecinde Elektrik Arzındaki Değişimin Panel Veri Analizi ile OECD Ülkeleri İçin Araştırılması,' içinde İrfan Kalaycı (der.) Halil Seyidoğlu'na Armağan Finansal Kriz Yazıları, Nobel Yayınevi, Ankara 2010.
- Yiğit, Dilek. Küresel Ekonomik Krizin Türkiye ve Orta Asya Türk Cumhuriyetleri'nde Ekonomik Büyüme, İşgücü Piyasası ve Yoksullukla Mücadele Süreci Üzerine Etkileri, Ankara 2013.